

*Нов български превод на поемата „Hávamál“ –
„Тъй речени са на Високия Словата“**

Христо Грънчаров (Пловдив)

Обектът на изследване в тази статия е новият български превод на еддическата поема *Hávamál*. Авторите на превода Яна Чанкова и Айгир Сверисон се сблъснали с необходимостта да решат множество непросты задачи, свързани с особеностите на граматиката и семантиката на древноевропейския текст, с предаването на алитеративната форма. В статията са анализирани упоменатите трудности при превод на древноевропейския текст на съвременен български език и е направен извод, че в цялост преводниците са успели успешно да се справят с тях.

This paper focuses on the recently published new Bulgarian translation of the Eddic poem *Hávamál* by Yana Chankova and Ægir Sverrisson. The authors of the translation have faced a number of challenges regarding the grammar and semantics of the Old Icelandic text as well as its alliterative verse. The paper analyses briefly the above mentioned difficulties in rendering the Old Icelandic text into contemporary Bulgarian and concludes that on the whole the authors have dealt successfully with each one of them.

Ключови думи: превод, староевропейски, еддическа поезия, алитеративно стихосложение

„Хаувамаул“ (*Hávamál*, букв. *На Високия Словата*) е втората и всъщност най-известната от Еддическите поеми, включени в манускрипта, известен като Codex Regius. Предполага се, че поемата „Хаувамаул“ е била създадена преди повече от 1000 години, като определени части от нея се нареждат сред най-старите източници на древната германска поезия, съществували в устната традиция много преди поемата да бъде записана в сборника Codex Regius. Съдържанието на Кодекса обхваща 10 митологични поеми и 19 героически песни, разделени на

* J. Young. *The Prose Edda of Snorri Sturluson*. Berkeley, Los Angeles, London: UCP, 1954.

три цикъла, които съставляват т. нар. „Стара Еда“ или „Поетическа Еда“. В сравнение с нея „Младата Еда“ или „Прозаичната Еда“, известна в Исландия като „Снора Еда“ според името на автора си Снори Стурлусон (Snorri Sturluson, 1179–1241), добива популярност през XIII век. По времето на Снори се говори за съществуването на друга Еда, от която Снори цитира отделни стихове, но книгата се появява едва през 1643 г., когато става притежание на епископа на Скаухолт – Бриньоулвур Свейнсон, който я дарява на датския крал Кристиан IV. През 1971 г. Кодексът е върнат на исландците от Дания и се съхранява в Института „Ауртни Магнусон“ в Рейкявик. Бриньоулвур приписва авторството на сборника на свещеник, живял през XII в., известен като Саймундур Мъдрия (Sæmundur Fróði Sigfússon, 1056–1133), поради което сборникът е известен и с името „Саймундар Еда“, въпреки че специалистите смятат подобно авторство за спорно. „Старата Еда“ е написана на говоримия език от XIII в., което е от изключително значение за лингвистите.

Най-новият превод на *Хаувамаул* е със заглавие *Тъй речени са на Високія словата* и е направен съвместно от Яна Чанкова и Айгир Сверисон. Разполагаме и с други преводи на същото произведение като *Хавамал. Словата на бог Один* с преводач Св. Христова и *Съдба не се сменя (викингска поезия)* с преводач М. Минков. Първото издание не представлява интерес за настоящето изложение, то е превод от английски език и е предназначено за масовия читател, без претенции за коректност и точност. Втората спомената книга е в превод от староисландски език, което я прави особено ценна за публиката. Преводът на М. Минков се опитва да запази характерния за старогерманската поезия алитерационен стил.

Стихосложението в едическите песни е много архаично и сходството с алитерационни стихове на другите германски народи, например староанглийски, свидетелства за това, че то принадлежи към епохата на германската общност. В германския алитерационен стих има две срички, които носят метричното ударение, като в нечетния стих алитерират и двете или едната сричка, докато в четния – винаги само първата сричка, носеща метрично ударение. В едическите песни броят на сричките варира от 2 до 10, като сричките, носещи метрично ударение, могат да се поставят до такива без ударение или да бъдат разделени от тях, а разпределението на неударените срички е вариативно и те дори могат да бъдат поставяни преди метрично ударената сричка. В едическата поезия се срещат два вида алитеративен размер. Размерът, характерен за *Хаувамаул*, може да бъде определен като „диалогичен“ (ljóðaháttur) дотолкова, доколкото е застъпен в песни, в които съдържанието са думи, речи или съждения на персонажите. Размерът, използван в по-голямата част от едическите поеми, е известен като „епически“ (fornyrðislag), където всеки два стиха образуват алитерационна двойка, като първата сричка в четния стих, носеща метричното ударение, винаги алитерира и обратното – втората сричка никога не алитерира. Диалогичният размер се отличава от епическия с по-ясната си строфическа композиция, като строфата се състои от две части, всяка от които е с по три стиха. Първите два стиха са свързани както в епическия размер, а в третия нечетен стих алитерацията е ограничена в рамките на самия стих. Съществуват стихове с 2 до 8, дори 10 срички, като пос-

ледните се срещат предимно в нечетни стихове и това дава основание да се говори не за две, а за три метрични ударения (срв. Йонсон 1905; Торп 1907).

Споменатото до тук определя границите на проблема при превода, предоставен ни от М. Минков. Решението му да съобрази българския превод с характерните за Едите поетически техники поставя пред него огромно предизвикателство. С тази задача той се справя с чест, но преводът губи някои от своите качества. Съобразяването с алитерационната рима в българския превод води до неточности, а оттук дори до промяна на смисъла и внушението. Не трябва да се забравя, че Едите са фолклорно творчество и голяма част от тяхното значение са емоционалният заряд и възприемчивостта на ученията, вложени в тях.

Съвсем различен подход са възприели тандемът Чанкова/Сверисон. И двамата са езикови специалисти, Я. Чанкова – в областта на историческата граматика на английския език и сравнителната граматика на германските езици, А. Сверисон – в областта на съвременния исландски език, исландската литература и българския фолклор. Подобно на М. Минков, те си поставят много амбициозна задача, но с различна отправна позиция. Те не претендират да се съобразяват с особеностите на едическата поетическа традиция. А. Сверисон предупреждава в увода към изданието: „Искахме преводът да звучи директно и просто, така, както се пее народната песен“ (с. 6) или така както един викинг би я разказал на български. Това всъщност обяснява и разменените им роли според тях: българката прави превода от староисландски, а исландецът прави звученето му на български. От гледна точка на целите, които един превод трябва да има, новата интерпретация на *Хау-вамаул* от тандема Чанкова/Сверисон е иновативна и, според мен, добре осъществена. В нея ясно се забелязва посланието на древната песен (*galdr/galdr*) през гледните точки на две култури едновременно. Очевидно в това издание преводачите са се постарали да изведат на преден план внушението и емоционалното въздействие на старата викингска поема, за това говори и умишлено архаизираният текст, изменението на дължината на стиховете с оглед по-добрата им интерпретация и пр. Все пак опити в посока към алитерация, макар и без спазване на метричната схема, могат да бъдат открити в предложения текст, напр. (както се вижда, тук стихът е интерпретиран, а тълкуването е максимално широко):

12	... þvíat færa veit	12	... главата празниш,
	... защото по-малко знае		
	er fleira drekkir,		дорде наливаш пълна чаша,
	който повече пие,		
	síns til geðs gumi.		а на дъно празно ума продран си дириш (с. 18).
	своя си ум човекът ¹ .		

Заглавието, избрано от преводачите, не е обичайно. Те са използвали част от самия текст, което случайно или не напомня на други текстове с философско-езотеричен характер, напр. *Тъй рече Заратустра*, различни библейски текстове, с които, като че ли, още в самото начало намекуват за характера на произведението.

¹ Превод авторът.

В подкрепа на амбициозното начинание е и формата, която те са избрали – изданието е билингва, а оригиналният текст от Кодекса е дублиран от нормализиран текст на исландски език. По този начин изданието става интересно не само за широката публика, но изключително ценно за по-тесни специалисти, които имат възможност както да сравняват самия превод, така и да проследят езиковите промени, настъпили в исландския език, а и не на последно място преводът в този му вариант става полезен и за специалисти от други страни.

Да останеш верен на оригинала при превод на поезия е несъмнено трудно, а за това допринася и античността на текста, която прави множество стихове неразбираеми за модерния читател, непознаващ много факти, които са били споделено знание за скалдовете и техните слушатели в древността. Българската публика, която не е подробно запозната със скандинавската и германската митология, би могла лесно да пропусне ред индиректни референции, алюзии и нюанси на значението, ако многобройни стихове не бяха коментирани и обяснени във връзка със различни пасажии от сагите и Едите. Българският читател не би се затруднил в прочита на това издание благодарение на подробно аотираниите отметки под черта, които изчерпателно и в детайли разясняват и дискутират непознатите или неясни за българската публика моменти или изясняват избора на преводачите при възможност за различна интрепретация. Има и случаи, в които обясненията са вмъкнати в самия текст, напр.:

106	Rata munn <i>На Рати устата</i>	106	Свределът Рáти
	létumk rúms um fá <i>беше принудена място да прави</i>		взе път да ми пропраща,
	ok um grjótt gnaga. <i>и от камъните да гризе.</i>		през канарата дупка да гризе в скалата (с. 42).

Всичко споменато до тук кореспондира с прецизността на превода като такъв, а и няма как да бъде различно при условие, че формата е билингва. Според Яна Чанкова и Айгир Сверисон всяка дума и израз в превода са били внимателно проверявани и обмисляни, подход който те смятат да запазят и в бъдеще при превода на останалите произведения от Codex Regius. Избраната форма, при която текстът е представен в паралелни колони, не само свидетелства за отговорността на преводачите към точността на превода, но разкрива и предизвикателствата към тях от гледна точка на полисемантичната структура на думите в старoisландски, по-голямата свобода на словореда и разнообразието от синтактични конструкции, поетически думи (heiti) и архаизми. Сравни напр.:

2	...Mjök er bráðr <i>...Много е бързац</i>	2	...нетърпеливо чака
	sá er á bröndum skal <i>този който върху въглени трябва</i>		чест да му окажеш,
	síns um freista frama. <i>своя си да изпита кураж.</i>		под чужди покрив място да покажеш (с. 15).

Думата *brandur* има различни значения, „въглен, горяща главня“, „орнамент, който се поставя на носа на кораба или над главния вход на къщата“, „острие на

меч“, а думата *framí* може да се преведе като „смелост, кураж“, или „късмет“. Въпреки че този стих може да получи поне три различни интерпретации (Клийсби, Вигфусон 1874; Геринг 1896), преводачите са избрали да впишат стиха в контекста на тази част от поемата, в която се предават обичаите при приемането на гости (интересно е, че според един от тях новодошлите изчаквали край купа с дърва за огрев, преди да бъдат поздравени и приети) и съответно го тълкуват като нетърпение от страна на гостенина да разбере къде ще бъде настанен, респективно – какво уважение ще му се отдаде в чуждия дом.

Подобно предизвикателство представлява и следният стих:

8	...Údælla er við þat ...Трудно е с това er maðr eiga skal което мъжът да има трябва annars brjóstum í. а друг гърдите в	8	...трудно мъж ще си спечели нещо, ако чрез ума на други трябва да се бие (с. 17).
---	--	---	---

Думата *brjóst* означава „гърд, гърди“, (Клийсби, Вигфусон 1874; Геринг 1896) но в своята интерпретация преводачите очевидно са се позовали на факта, че в древността гърдите са се асоциирали не само със сърцето и съответно дома на чувствата и емоциите, но също така с дома на разума и духа, като горното тълкувание намира опора и в принципите на викингския морал.

Сложността на едическия поетически синтаксис може да бъде илюстрирана със следния пример:

20	...Opt fær hlógis ...Често носи присмех er með horskum kømr когато сред мъдрите идва manni heimskum magi. на мъжа глупав стомахът.	20	...Често му навлича присмех на глупавия мъж стомахът, щом сред мъдреци се нареди (с. 20).
----	---	----	---

Изречението в стих 20 представлява пример за словоред от тип V2, при който глаголът *fær* заема втора позиция в главното изречение, непосредствено след топиализираното наречие *opt*, и бива следван от непрякото допълнение *hlógis*, след което следва темпорално подчинено изречение, въведено от относителното наречие *er*, на свой ред следвано от втората част на главното изречение, която включва непрякото допълнение *manni heimskum* и подлога *magi* в последна позиция. Както се вижда в стих 20 преводачите са запазили оригиналния словоред както в главното, така и в подчиненото изречение, но последното е изведено в крайна позиция. Съвсем различен избор правят те в следния стих:

93	...Opt fá á horskan, ...Често докосва мъдрия er á heimskan né fá, което глупавия не докосва losthagrir litir. пробуждащото-желание-с-красотата-си лице.	93	...лик прекрасен често порив буди страстен, в плен пленява душата на мъдреца, но рядко ще докосне сърцето на глупеца (с. 38).
----	--	----	--

При много аналогичен синтаксис на първата част от главното изречение (разликата е, че тук формата на глагола *fá* се комбинира с предлог *á*) следвана от вмъкнато подчинено изречение, въведено от относителното местоимение *er*, което пояснява подлога *lostfagrir litir*, заемащ последната рематична позиция, преводачите са използвали маркиран словоред: подлог – наречие – допълнение_i – глагол – (определение към) допълнение_i, който поставя подлога в първа тематична позиция и акцентува вниманието върху допълнението, в случая разделено от глаголната форма при превода на подложната фраза *lostfagrir litir* и още две самостоятелни прости изречения при предаването на първата част от главното и на подчиненото изречение.

Подобни вмъкнати подчинени изречения се срещат с висока фреквентност в староисландския текст и несъмнено създават трудност при превода на български, още повече че паралелно с това различни части на изречението могат да бъдат вмъкнати между компонентите на субстантивните фрази, напр.:

102	...er it ráðspaka
...когато тази даваща-добри-съвети
teygða ek á flærðir fljóð.
опитвах-да-съблазня аз към измама жена. | 102 | ...когато мъдрата жена
опитах се към изневеря да склоня (с. 41) |
|-----|--|-----|--|

В стих 102 глаголната форма *teygða*, подлогът *ek* и предложната фраза *á flærðir* разделят двете части на допълнението *it ráðspaka* и *fljóð*, но за разлика от стих 93 тук преводаческият избор е маркиран словоред: допълнение – глагол_i – предложна фраза – глагол_i.

Истинско предизвикателство за преводача отправят стихове като:

134	...At hárum þul
...На посивял мъдрец
hlæðu aldregi.
(не) се присмивай никога.
Opt er gott þat er gamlir kveða.
Често е добро това, което старците казват.
Opt ór skörpum belg
Често от изсушена кожа-от-стомах-на-овца
skilin orð koma,
ясни думи идват
þeim er hangir með hámm
от онзи, който виси с птичите кожи
ok skollir með skrámm
на онзи, дето също като кожа
стара се поклаща
и се поклаща с изсушените-като-пергамент-кожи
ok váfir með vilmögum.
и се клати с нещастниците. | 134 | ...не смей да се присмиваш
на беловлас мъдрец,
добро е често туй, дет' шепне старият отец,
често смислени са доста тез слова,
продумани от онзи,
дето мяза на съсухрена торба,
на онзи, дето също като кожа
стара се поклаща
сякаш вятър тъжно пергамент разклаща.
В несретни съдбини той живее своите старини
(с. 51). |
|-----|---|-----|---|

Стих 134 на пръв поглед изглежда крайно нелогичен: тезата изказана в първите три реда съвсем не съответства на очевидната шега или ирония, която авторът използва при описанието на стария човек, сравнявайки го със „изсушена

кожа от стомах на овца; съсухрена торба“ или „птича кожа“ или също „сбръчкан стар пергамент“. При интерпретирането на този стих преводачите очевидно отново са използвали като опора принципите на викингския морал, според които за достойна би могла да се приеме единствено смъртта на бойното поле, което гарантира на война място във Валхала, докато животът в старост може да се смята за един вид наказание, което е и причина умрелите от старост или болест да бъдат изпращани в царството на Хел.

Староисландските имена определено представляват трудност за преводача, като в настоящия превод те са изписани по начин, по който се изговарят на съвременен исландски език, например: Suttungr „Сúхтунгур“, Hropttr „Хрóфтур“, Ásviðr „Áусвидур“, Dáinn „Дáуин“, Þundr „Тúндур“. Този свой избор в разрез със западната и източната традиция при преноса на староисландските имена преводачите обясняват с факта, че от граматическа гледна точка промените в исландския език от времето на сагите и Едите до наши дни са твърде малко, и че различните преписи на манускриптите отразяват по-скоро фонетичните изменения и развитието на езика до момента, към който се отнася съответният препис (с. 6).

Книгата се чете лесно от неспециалисти, но същевременно може да послужи като отлично помощно средство за филолози, студенти и тесни специалисти в областта на скандинавистиката.

Книжката е била представена и радушно приета през пролетта на 2012 г. в Исландия, копия от нея се намират в Националната библиотека на Исландия, най-голямата телевизионна компания в страната е излъчила репортаж по повод изданието, а вестникарската група *Моргунбладит* е публикувала две интервюта с преводачите. Очевидно е, че този превод получава заслуженото си внимание, а ние можем да се надяваме да видим и останалите едически песни от „Старата Еда“, преведени на български език по същия великолепен начин.

Библиография

- Геринг 1896: H. Gering. *Glossar zu den Liedern der Edda (Sæmundar Edda)*. Münster, Osnabrück & Mainz: Paderborn, 1896.
- Йонсон 1905: F. Jónsson. *Sæmundar-Edda: Eddukvæði*. Reykjavík: S. Kristjánsson, 1905.
- Йънг 1954: J. Young. *The Prose Edda of Snorri Sturluson*. Berkeley, Los Angeles, London: UCP, 1954.
- Клийсби, Вигфусон 1874: R. Cleasby, G. Vigfusson. *An Icelandic-English Dictionary*. Oxford: Clarendon Press, 1874.
- Минков 2002: М. Минков. *Съдба не се сменя (викингска поезия)*. София: Хемус Груп, 2002.
- Торп 1907: В. Thorpe. *The Edda of Sæmund the Learned*. London: Norroena Society, 1907.
- Христова 2001: С. Христова. *Хавамал. Словата на бог Один*. София: Шамбала, 2001.
- Чанкова, Сверисон 2012: Я. Чанкова, А. Сверисон. *Тъй речени са на Високия Словата...* София: Феней, 2012.

e-mail: chrstrgr@gmail.com